

освіти адаптуватися до високої невизначеності та ризиків воєнного часу.

Список посилань

- Гут, Л. В. (2023). Досвід проведення внутрішніх аудитів внутрішньої системи якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у закладах вищої освіти. У *Бухгалтерський облік, оподаткування, аналіз та аудит: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку* (С. 113–115). НУ «Чернігівська політехніка».
- Кравець, В. (2023). Організаційні структури управління системою внутрішнього забезпечення якості: особливості впровадження у вищих військових навчальних закладах. *Honor and Law*, (4(87)), 105–112.
- Кравченко, Ю. П. (2023). Внутрішня система забезпечення якості вищої освіти як індикатор ризиків у діяльності закладу вищої освіти. *Науковий вісник: Державне управління*, (1), 259–273.

УДК 001.891:378.147

Ірина Мося,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу фахової передвищої освіти
Інституту професійної освіти НАПН України,
<https://orcid.org/0000-0001-7641-3352>

Петро Лузан,
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу фахової передвищої освіти
Інституту професійної освіти НАПН України,
<https://orcid.org/0000-0002-8853-9275>

ПРО ЯКІСТЬ СУЧАСНОГО ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті розглядається роль науки як ключового чинника інтелектуального та економічного розвитку суспільства.

Акцентовано увагу на двох основних функціях наукової діяльності – пізнавальній та практичній, що забезпечують здобуття нових знань і створення інноваційних технологій. Обґрунтовано необхідність методологічної підготовки аспірантів і молодих науковців, зокрема щодо критеріїв оцінювання достовірності, новизни та практичної значущості дисертаційних досліджень.

Ключові слова: наука, наукове дослідження, якість дисертації, методологія дослідження, критерії оцінювання, аспіранти.

ON THE QUALITY OF CONTEMPORARY DISSERTATION RESEARCH

Iryna Mosya,
PhD in Pedagogical Sciences,
Senior Research Fellow
Department of Professional Pre-Tertiary Education
Institute of Vocational Education, National Academy of Educational
Sciences of Ukraine

Petro Luzan,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Chief Research Fellow
Department of Professional Pre-Tertiary Education
Institute of Vocational Education, National Academy of Educational
Sciences of Ukraine

Abstract. The article examines the role of science as a key factor in the intellectual and economic development of society. Emphasis is placed on the two main functions of scientific activity – cognitive and practical – which ensure the acquisition of new knowledge and the creation of innovative technologies. The necessity of methodological training for postgraduate students and young researchers is substantiated, particularly regarding the criteria for evaluating the validity, novelty, and practical significance of dissertation research.

Keywords: science, scientific research, dissertation quality, research methodology, evaluation criteria, postgraduate students.

Наука в суспільстві завжди визнавалася джерелом людського розвитку, критерієм інтелектуального та економічного потенціалу

нації. Це пов'язано з тим, що ця специфічна сфера діяльності людини виконує дві основні функції: пізнавальну – здобуття нового знання, відкриття нових наукових фактів шляхом дослідно-експериментальної роботи, та практичну – створення нових, прогресивних, ресурсозберігаючих, високоефективних виробничих технологій, сучасної техніки, матеріалів для інноваційного розвитку людства. Талановито говорив про призначення науки видатний англійський вчений, філософ Френсіс Бекон: «Справжня і законна мета всіх наук полягає в тому, щоб наділяти життя людське новими винаходами та багатствами».

Наразі динамічно зростає обсяг наукової інформації, ускладнюються технології наукового пошуку, методи оброблення експериментальних даних, а дослідницька діяльність стає домінантним складником професійної діяльності більшості фахівців. Водночас зростають вимоги до організації наукових досліджень, до обґрунтування новизни наукових результатів, їх достовірності та практичної значущості. Такий стан справ потребує ґрунтовного опанування аспірантами, молодими науковцями, науковими керівниками дисертаційних робіт методологією виконання педагогічного дослідження, методиками наукового пошуку, і, особливо, критеріями оцінювання якості отриманих результатів наукових розвідок.

Проблеми методології наукової творчості, методики виконання науково-педагогічних досліджень, аспекти нормативних вимог і правил написання та захисту дисертаційних робіт завжди були в центрі уваги вітчизняних учених, у різний час вони висвітлювалися у працях А. Ашерова, І. Волощука, С. Гончаренка, Н. Кушнарєнко, П. Лузана, С. Писарєва, Л. Пономарєнко, М. Фіцули, В. Сидорєнка, С. Сисоєвої, І. Сопівник, Ю. Сурміна, О. Тітової, Є. Хрикова, В. Шейко та ін. Натомість унікальна неповторність психолого-педагогічних явищ і процесів, постійна зміна умов їх функціонування, багатофакторність впливу на успішність навчання і виховання здобувачів освіти переконують: проблема якості педагогічних досліджень, обґрунтування критеріїв і показників значущості наукових результатів завжди буде актуальною на всіх етапах розвитку освіти.

У книзі «Педагогічні дослідження» відомий методолог вітчизняної педагогічної науки С. Гончарєнко (2008), критично ставлячись до якості педагогічних досліджень, зауважує на таких недоліках:

вузький науковий кругозір і наївний емпіризм багатьох пошукувачів;

нездатність ряду дисертантів послідовно і системно розгорнути тему дослідження;

засилля безпредметного теоретизування;

низький рівень ідентифікації виконуваної роботи з існуючими в педагогічній науці підходами, традиціями (що веде до «хуторянщини» і «клановості» самосвідомості автора);

підміна понять, відірваність дослідження і від педагогічної теорії, і від педагогічної практики, що породжує відхід від реальної педагогічної науки в сфері маніпуляцій з мовою (придумування сумнівної термінології, яка не відповідає сенсу наукового пошуку);

експериментальна сліпота, яка полягає в слабкій прогнозованості результатів дослідних розробок, їх доречності, обґрунтованості, глибини та ефективності впливу;

недостатня коректність застосованих методів і методик;

елементарна безграмотність як в науковій, так і в українській мові.

Щоб подолати ці недоліки, майбутній доктор філософії повинен мати уявлення про якість дисертації, мати ґрунтовну методологічну підготовку. Здобувач наукового ступеня, насамперед, повинен чітко визначати дослідницьку стратегію, грамотно формулювати гіпотезу, мету, завдання, об'єкт та предмет свого дослідження; «відчувати» організаційні етапи наукового пошуку, відбирати з масиву методів дослідження ті способи, які найбільш повно відповідають меті та предмету дослідження; вміло користуватися сучасними засобами пошуку інформації та оброблення експериментальних даних, зокрема комп'ютерними статистичними програмами, такими як SPSS, Statistica, MS Excel, EViews, Mathematica, Maple та інші, інструментами програмного забезпечення штучного інтелекту тощо; володіти навичками оформлення результатів дослідження (актуальність теми, наукова новизна, практичне значення роботи, апробація публікація результатів, висновки, список джерел, додатки).

Задля виконання якісного дослідження (наприклад, за спеціальністю 015 «Професійна освіта» (за спеціалізаціями), вартує знати суть методологічної, науково-теоретичної, практичної та текстуальної цінності роботи та сумлінно, грамотно виконувати такі етапи наукового пошуку.

1 етап – вибір теми, обґрунтування її актуальності, формулювання мети, завдань, об'єкта, предмета дослідження. Загальноновизнано, що основними критеріями вибору *теми* дисертації є: актуальність, новизна і перспективність; можливість виконання теми в даній науковій установі, закладі освіти; зв'язок теми з науковими

програмами, планами, темами; можливість одержання при впровадженні результатів дослідження педагогічного ефекту; відповідність фаху здобувача, паспорту спеціальності.

Назва дисертації має бути, по можливості, короткою (7±2 слова), відповідати обраній спеціальності та суті розв'язуваної проблеми (актуального наукового завдання). Додамо: назва роботи має вказувати на мету дослідження, предмет і об'єкт наукового пошуку, основний науковий результат. Крім того, у темі дисертації має відображатися проблема, яка розв'язується, і, що дуже важливо, формулювання теми покликане розвивати її науковий зміст. При цьому варто уникати назв дисертацій, що починаються зі слів: «Проблема...», «Удосконалення...», «Дослідження...», «Деякі шляхи...», «Розробка і дослідження...», «Ефективне...», «Якісний...» та інших аналогічних.

Актуальність (лат. *actualis* – дієвість) – це важливість, суттєве значення, відповідність теми дисертації сучасним потребам певної галузі науки та перспективам її розвитку, практичним завданням відповідної сфери людської діяльності. Іншими словами, обґрунтувати актуальність дослідження – означає показати, що воно спрямоване на розв'язання певної проблеми (тобто показати, що проблема, на розв'язання якої спрямоване дослідження, дійсно існує: не було виконано таких досліджень, наявних знань недостатньо, наявні наукові знання застаріли); довести, що для розв'язання проблеми є необхідні засоби, а результати наукового пошуку позитивно вплинуть на розвиток педагогічної теорії і практики.

Мета дослідження – це запланований результат, програма дій дослідника; обґрунтоване уявлення здобувача про кінцеві результати наукового пошуку. При формулюванні мети дослідження здобувач має прогнозувати кінцевий результат, тобто те, що він прагне досягти у перебігу дослідницької роботи. Якщо мета дослідження правильно сформульована, то до неї не можна поставити запитання «для чого», оскільки суспільно значуща користь дає відповідь на це запитання. Крім того, мета має узгоджуватися з назвою дисертації і вказувати, на чому вона базується та чим і як досягається.

Завдання дослідження – це його конкретизована мета. Мета дослідження і його завдання перебувають у відношенні родового-видового зв'язку. Мета і завдання дослідження поняття відносні: завдання одного дослідження може бути метою іншого. Завдання дослідження мають бути відносно співрозмірні. Послідовність завдань має бути такою (Гончаренко, 2008), щоб кожне з них логічно впливало з попереднього, а відсутність хоча б одного з них призводило до незавершеності дослідження. Тоді ланцюжок правильно поставлених

завдань («дерево цілей») визначає маршрут наукового пошуку, його логічну структуру. Крім того, завдання мають бути орієнтовані виключно на результат (*довести, встановити, визначити, науково обґрунтувати, розробити...*), а не на процес (*вивчити, дослідити, провести аналіз...*).

Об'єкт і предмет співвідносяться як загальне і часткове: об'єкт виступає сферою пошуку, а предмет – те конкретне, що вивчається. У предмет включають лише ті елементи об'єкта, які підлягають безпосередньому вивченню. Об'єкт і предмет мають бути у прямому системному зв'язку, бути однієї якості та природи. Крім того, важливо зафіксувати, що або об'єкт, або предмет дослідження (чи обоє) є новим(и).

Наприклад, тема дисертації *«Формування професійної компетентності майбутніх трактористів-машиністів сільськогосподарського виробництва»*; **Мета дослідження:** *теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх трактористів-машиністів сільськогосподарського виробництва для підвищення рівня якості їх фахової підготовки у закладах П(ПТ)О аграрного профілю. Об'єкт дослідження – професійна підготовка майбутніх кваліфікованих робітників у закладах П(ПТ)О аграрного профілю. Предмет дослідження – педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх трактористів-машиністів сільськогосподарського виробництва у закладах П(ПТ)О аграрного профілю.*

2 етап – накопичення необхідної наукової інформації, пошук, вивчення й аналіз літературних та інших джерел, вибір напрямів дослідження з огляду на його мету. Щоб кваліфіковано провести дослідження, необхідно орієнтуватися в тих наукових результатах, що були отримані вченими раніше. Для цього вивчаються літературні джерела, навчальна документація (освітні стандарти, освітньо-професійні програми, навчальні програми дисциплін, підручники, навчальні і методичні посібники тощо). До літературних джерел зазвичай відносять праці видатних вчених минувшини і сьогодення, дисертації, автореферати, монографії, наукові статті, матеріали конференцій, наукові звіти та ін. Коли матеріал великий за обсягом, доцільно застосовувати контент-аналіз – *формалізований кількісний метод вивчення текстової і графічної інформації* задля виведення висновку на основі об'єктивних характеристик тексту. За результатами аналізу літературних джерел і документів визначаються напрями подальшого наукового пошуку.

3 етап – формулювання гіпотези, визначення актуального наукового завдання, обґрунтування теоретичних передумов дослідження. *Гіпотеза дослідження* – це наукове припущення, яке висувається для пояснення певних фактів, явищ і процесів і яке необхідно підтвердити чи заперечити; наукове передбачення, у якому на основі сукупності фактів висувається припущення щодо констатації наявності зв'язку між явищами природи чи суспільного життя або їх пояснення.

Формулюючи гіпотезу, дослідник будує припущення про те, яким чином він досягне поставленої мети. При цьому мають бути чітко визначені положення, які потребують доведення і захисту.

Існує ряд вимог до формулювання гіпотези: гіпотеза не має бути такою, що передбачає дослідження очевидних фактів; гіпотеза будь-якого емпіричного дослідження має формулюватися так, щоб її можна було експериментально перевірити (методологічна вимога верифікації); гіпотеза має не просто засвідчувати той факт, що даний засіб покращить результати процесу, а має містити припущення, що цей засіб із ряду можливих виявляється найкращим за певних умов; формулювання гіпотези має бути простим і доступним для розуміння: її призначення – пояснити як можна більше фактів як можна меншим числом передумов; основне припущення гіпотези повинно мати високий ступінь можливості її підтвердження (ймовірності), а деякі другорядні гіпотетичні позиції можуть і не підтвердитися. Слід пам'ятати (Гончаренко, б.д.): гіпотеза має бути своєрідним компасом, який визначає напрям діяльності дослідника.

Актуальне наукове завдання – це конкретні питання, які дослідник має вирішити для досягнення мети наукового дослідження. Наукове завдання є похідним від головної проблеми дослідження і складається з конкретних, вимірюваних кроків, які необхідно виконати для її розв'язання. Якщо мета відповідає на питання: що саме хоче досягти дослідник, то завдання – це конкретні дії, які ведуть до досягнення цієї мети. Чітко сформульоване актуальне наукове завдання робить процес чітко структурованим і цілеспрямованим.

Теоретичні передумови дослідження – це сукупність теоретичних знань, концептуальних положень, ідей та моделей, які визначаються базисом, основою наукової роботи і дозволяють сформулювати методологічний інструментарій дослідження. Вони включають в себе теоретичний аналіз суті явищ, пошук існуючих закономірностей, а також виявлення прогалин у знаннях, що потребують вирішення.

4 етап – вибір методів дослідження, проведення педагогічного експерименту. Дослідник, який глибоко знає систему методів наукового пошуку, особливості і можливості їх застосування, швидше отримує кращі науково достовірні результати, ніж той, хто послуговується лише інтуїцією. Вибір тих чи інших методів наукового пошуку характеризує світоглядну позицію дослідника, його здатність прогнозувати отримання нового знання чи практичного результату, вибрати найкоротший шлях досягнення мети.

Різноманітність, багатовекторність педагогічної діяльності обумовлює розмаїття методів дослідження, які класифікують за різними ознаками. Найчастіше дослідники виокремлюють *теоретичні* (абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання, ідеалізація, формалізація, порівняння тощо) і *емпіричні* (спостереження, опитування, вимірювання, експеримент) методи, послуговуючись тим, що кожне наукове дослідження може відбуватися на двох рівнях: емпіричному (коли здійснюється процес накопичення фактів) і теоретичному (на якому здійснюється узагальнення знань). Крім того, подають групу *математично-статистичних методів* (зустрічаються варіанти «статистичні», «методи математичної статистики» тощо).

У дисертаційних роботах, за спеціальністю 015 «Професійна освіта» (за спеціалізаціями) застосовують *педагогічний експеримент* – метод наукового дослідження, який передбачає цілеспрямований вплив на педагогічні явища шляхом створення спеціальних умов для перевірки гіпотез. Він дозволяє дослідити освітній процес, виявити його закономірності та оцінити ефективність нових методів чи педагогічних технологій.

За метою дослідження експерименти бувають *перетворювальні* (формувальні), *констатувальні*, *контрольні*, *пошукові*. Констатувальний експеримент застосовується для перевірки певних припущень. Під час такого експерименту констатується наявність певних зв'язків між впливом на об'єкт дослідження і досягнутим результатом, встановлюється наявність певних фактів. Перетворювальний (або формувальний) експеримент включає активну зміну структури і функцій об'єкта дослідження відповідно до висунутої гіпотези, формування нових зв'язків та відношень між компонентами об'єкта або між досліджуваним об'єктом та іншими об'єктами. Дослідник, виходячи з виявлених тенденцій розвитку об'єкта дослідження, навмисно створює умови, котрі повинні сприяти формуванню нових властивостей і якостей об'єкта. Контрольний експеримент зводиться до контролю за результатами зовнішнього

впливу на об'єкт дослідження з урахуванням його стану, характеру впливу й ефекту, що очікується. Пошуковий експеримент проводиться у тому випадку, коли важко розділити фактори, що впливають на досліджуване явище внаслідок відсутності достатніх попередніх (апріорних) даних. За результатами пошукового експерименту встановлюється значимість факторів, здійснюється відкидання тих, які мають незначний вплив (Лузан та ін., 2016).

При проведенні педагогічного експерименту слід дотримуватися таких вимог: педагогічний колектив, задіяний до експерименту повинен мати бажання експериментувати, впроваджувати інновації в освітню практику; експериментатор має чітко обґрунтувати гіпотезу(и), спрямовану(і) на отримання нового наукового результату щодо підвищення ефективності освітнього процесу закладу освіти; задля регулювання педагогічних впливів та фіксації їх наслідків необхідно забезпечити учасників експерименту необхідними засобами; варто чітко дотримуватися правила: «Не нашкодити здоров'ю особистості, її розвитку»; дослідник має дотримуватися принципів академічної доброчесності (Закон України «Про вищу освіту, 2014), бути науково чесним, добросовісним у зборі та інтерпретації результатів експерименту; при проведенні експерименту необхідно створити доброзичливу, творчу атмосферу.

5 етап – обробка та аналіз результатів експериментального дослідження. Обробка та аналіз результатів експериментального дослідження передбачає систематизацію отриманих даних (у вигляді таблиць, графіків) та їх подальший аналіз за допомогою математичних методів для встановлення залежностей, апроксимації та перевірки гіпотез. Цей етап включає класифікацію даних, їх зведення в зручні формати для наочного порівняння та використання статистичних методів для виявлення закономірностей і перевірки значущості результатів.

6 етап – написання тексту дисертації, оформлення вступу та формулювання висновків, бібліографічний опис джерел, створення додатків, підготовка до захисту і захист дисертації. Кожен елемент цього етапу має свою специфіку виконання, а тому здобувачеві ступеня доктора філософії доцільно звернутися до «Порядку присудження ступеня доктора філософії...» (2022), детально ознайомитися з актуальними для аспірантів науково-методичними працями (Ашерів, 2002; Гончаренко, 2008; Лодатко, 2022; Сурмін, 2006; Шейко та ін., 2006), слідувати за державними документами, які унормовують виконання і захист дисертаційних робіт.

Отже, обґрунтовані етапи наукового пошуку, комплекс критеріїв та показників якості виконання завдань дослідження дозволяють її автору на науковій основі грамотно вибудувати архітектуру змісту дисертації, удосконалити методологічний інструментарій, скорегувати методику дослідження та ін. Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо з обґрунтуванням технологій більш поглибленого оцінювання якості науково-педагогічних досліджень.

Список посилань

- Ашерів, А. Т. (2002). *Підготовка, експертиза і захист дисертацій: Навчальний посібник*. Видавництво УПА.
- Гончаренко, С. У. (2008). *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. ДОВ «Вінниця».
- Гончаренко, С. У. (б. д.). *Про критерії оцінювання педагогічних досліджень*. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/.pdf>
- Кабінет Міністрів України. (2022, 12 січня). *Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова № 44)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>
- Лодатко, Є. О. (2022). *Педагогічне моделювання: Монографія*. Навчальна книга – Богдан.
- Лузан, П. Г. (2022). Технологічні аспекти оцінювання якості дисертаційного дослідження в галузі педагогічних наук. *Інноваційна професійна освіта*, 5(6), 83–89. <https://doi.org/10.32835/2786-619X.2022.5.6.83-89>
- Лузан, П. Г., Сопівник, І. В., & Виговська, С. В. (2016). *Методологія та організація науково-педагогічних досліджень: Підручник*. ЦП «Компринт».
- Шейко, В. М., & Кушнарєнко, Н. М. (2006). *Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник (5-е вид.)*. Знання.
- Сурмін, Ю. П. (2006). *Майстерня вченого: Підручник для науковця*. Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні».
- Верховна Рада України. (2014, 1 липня). *Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII*. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>